

ANNA DŁUŻEWSKA

Durban University of Technology,
South Africa

ORCID iD: orcid.org/0000-0001-5648-2975

**TURYSTYKA A DOBROSTAN
SPOŁECZNOŚCI RECEPCYJNYCH –
KLUCZOWE WYZWANIA**

**TOURISM VS WELL-BEING OF
HOSTING COMMUNITIES – GAPS AND
CHALLENGES**

ABSTRACT

In countries where tourism revenues constitute a large percentage of the economy, a rapid increase in GDP in the broad sense is usually observed. This leads to the belief—especially at the administrative level—that tourism is inherently positive, bringing significant benefits to destinations. However, many studies indicate quite the opposite results. The assessment of tourism's impact on well-being largely depends on the perspective taken and the indicators used in the studies. The vast majority of well-being concepts/measures, generally used to study societies, are not applicable to examining the impact of tourism on the well-being of host communities. The article attempts to:

- identify the dominant concepts/perspectives applicable to the study of the well-being of host communities in tourist destinations,
- highlight the most significant threats and challenges to the well-being of host communities in tourist destinations in light of these concepts/perspectives.

The article is based on literature from selected disciplines and on program documents published by leading international organizations.

STRESZCZENIE

W państwach, gdzie przychody z turystyki stanowią duży udział procentowy w gospodarce, zwykle obserwuje szybki wzrost PKB *sensu largo*. W prostej linii, prowadzi to do przekonania – zwłaszcza na szczeblu administracyjnym – że turystyka jest czymś z założenia pozytywnym, przynoszącym destynacjom znaczne korzyści. Wiele badań wskazuje jednak na rezultaty zgoła odmienne. Ocena wpływu turystyki na dobrostan zależy w dużej mierze od tego, jaka perspektywa zostanie przyjęta oraz jakie wskaźniki zostaną uwzględnione w badaniach. Zdecydowana większość koncepcji/ pomiarów dobrostanu, stosowanych ogólnie do badania społeczeństw, nie jednak ma zastosowania do badania wpływu turystyki na dobrostan społeczności recepcyjnych. W artykule podjęta zostanie próba:

- wskazania dominujących koncepcji/perspektyw, które mają zastosowanie w badaniach dobrostanu społeczności recepcyjnych destynacji turystycznych,
- wskazania najważniejszych zagrożeń i wyzwań dla dobrostanu społeczności recepcyjnych destynacji turystycznych w świetle tych koncepcji/perspektyw.

Artykuł opiera się na literaturze przedmiotu wybranych dyscyplin oraz na dokumentach programowych publikowanych przez wiodące organizacje międzynarodowe.

KEYWORDS: *well-being, tourism, subjective well-being, tourism impact, hosting communities*

SŁOWA KLUCZOWE: *turystyka, dobrostan, dobrostan subiektywny, społeczności recepcyjne, wpływ turystyki*

WSTĘP

Znaczenie turystyki w gospodarce światowej rośnie każdego roku – w 1950 r. liczba turystów zagranicznych wynosiła 25 mln, w 2019 roku – poprzedzającym pandemię COVID – turystów było 1,5 mld, a prognozy na 2030 r. mówią o aż 1,8 mld. Liczba turystów podróżujących w obrębie własnego kraju jest wręcz nie do oszacowania – zakłada się, że jest to 5 do 6 miliardów osób/rok (UNWTO, 2023). W 2019 r. sektor turystyki wygenerował 10,3% światowego PKB, dając pracę 1 na 10 mieszkańców naszego globu (WTTC, b.d.). Wśród korzyści turystyki, obok zwiększania PKB i generowania nowych miejsc pracy, wymieniane są: stymulowanie rozwoju regionalnego, inwestycje kulturowe i środowiskowe, promocja kultury i dziedzictwa, wspieranie małych przedsiębiorstw a nawet przyczynianie się do zrównoważonego rozwoju. Przykładem takiego postrzegania turystyki jest ogłoszenie przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych roku 2017-ego *Międzynarodowym Rokiem Zrównoważonej Turystyki na rzecz Rozwoju*. W dokumentach strategicznych *United Nations World Tourism Organization* (UNWTO) oraz *World Travel & Tourism Council* (WTTC) mówi się też o dobrostanie (well-being), który to turystyka powinna generować zarówno wśród samych turystów, co wśród społeczności recepcyjnych destynacji turystycznych.

Pojęcie dobrostan zostało upowszechnione dzięki publikacji *Millennium Ecosystem Assessment* (MEA) z 2003r. Dokument, wśród elementów składających się na dobrostan każdej jednostki wymienia sytuację materialną umożliwiającą godne życie, zdrowie, dobre relacje z innymi, bezpieczeństwo oraz wolność wyboru i działania. W perspektywie MEA dobrostan jest też ściśle związany z dobrym stanem ekosystemów i odpowiednimi świadczeniami ekosystemowymi. Podkreśla się, że związek pomiędzy ekosystemami a dobrostanem człowieka jest wzajemny. Dobrostan zależy od ekosystemów, ale jednocześnie dążenie do dobrostanu wpływa na ekosystemy (Knight, Rosa, 2011; Tuula, Tuuli, 2015). W turystyce, w przypadku nieodpowiedniej (niezrównoważonej) działalności, konsekwencje ekologiczne mogą być ogromne. Zanieczyszczenie wód morskich, zajmowanie dzikich terenów pod infrastrukturę turystyczną (wytępienie gatunków), erozja i wiele innych.

Określenie, czym jest *dobrostan* nie jest jednak jednoznaczne. W różnych dyscyplinach naukowych dobrostan postrzegany jako składowa zupełnie innych elementów – zdrowia, życia w czystym środowisku, szczęścia, możliwości itd. Także w obrębie samych dyscyplin panuje spory chaos – wiele definicji różni się między sobą, a nawet wzajemnie się wyklucza. Podobny brak zgodności widoczny jest w dokumentach strategicznych różnego szczebla. Przykładowo *United Nations Development Programme*, typując 17 celów zrównoważonego rozwoju (SDG), z których każdy służy budowaniu dobrostanu – używa tego terminu tylko raz w SDG 3 – Dobre zdrowie i dobrostan, dodając, że chodzi tu o zapewnienie zdrowego i życia i promocję dobrostanu we wszystkich grupach wiekowych (UNDP, 2017).

Analiza zależności pomiędzy dobrostanem a turystyką, z oczywistych względów, opiera się na innych wskaźnikach niż analiza zależności pomiędzy dobrostanem i zrównoważonym rozwojem postrzeganym holistycznie (Helne, Hirvilammi, 2015). Co więcej, znaczna większość koncepcji dobrostanu, powszechnie wykorzystywanych w badaniach dotyczących turystyki, choć doskonale przystosowana do badania dobrostanu turystów, nie ma zastosowania w badaniu relacji turystyka vs dobrostan społeczności recepcyjnych. Przykładem są koncepcje odnoszące dobrostan do zdrowia, dobrej kondycji fizycznej, a zatem cała grupa publikacji z zakresu *wellness* reprezentowana przez nauki o zdrowiu i nauki o kulturze fizycznej (Dłużewska, 2023).

W artykule podjęta zostanie próba:

- wskazania dominujących koncepcji & perspektyw, które mają zastosowanie w badaniach dobrostanu społeczności recepcyjnych destynacji turystycznych,
- wskazania najważniejszych zagrożeń i wyzwań dla dobrostanu społeczności recepcyjnych destynacji turystycznych w świetle tych koncepcji & perspektyw.

Artykuł opiera się na literaturze przedmiotu wybranych dyscyplin oraz na dokumentach programowych publikowanych przez wiodące organizacje międzynarodowe. Kwestie relacji środowisko-dobrostan, z uwagi na dużą złożoność i odrębność tej problematyki, zostaną podjęte w odrębnej publikacji.

DOBROSTAN W NAUKACH EKONOMICZNYCH

Termin dobrostan, po raz pierwszy został użyty na gruncie nauk ekonomicznych w latach trzydziestych XX wieku, w powiązaniu z nowo utworzonym wskaźnikiem produktu narodowego brutto (PNB), który wkrótce ewoluował w produkt krajowy brutto (PKB). Przyjęto założenie, że im wyższy PNB/PKB występuje w jakimś państwie, tym większy dobrostan jego obywateli. Nauki ekonomiczne uważane były za najbardziej kompetentne w badaniach dobrostanu. Jak, w latach 70-tych ujął to Wilson *jakość życia każdej jednostki lub społeczności można powiązać bezpośrednio i prosto z dochodami* (1972, s. 131). W dużej mierze takie rozumowanie nie budzi wątpliwości. Bogate państwa są w stanie zapewnić swoim obywatelom lepszą opiekę zdrowotną, edukację na wyższym poziomie, lepszy dostęp do rekreacji, dóbr kultury itd. Szybko zauważono jednak, że wysoki PKB nie odzwierciedla wszystkich aspektów dobrostanu, nawet jeśli spojrzymy na niego wyłącznie z ekonomicznego punktu widzenia. Po pierwsze, PKB nie daje informacji o podziale bogactwa pomiędzy obywateli. Jest faktem powszechnie znanym, że liczne państwa o wysokim PKB charakteryzują się ogromnymi nierównościami społecznymi, a duża część obywateli żyje w biedzie. Po drugie, PKB nie odzwierciedla realnych kosztów życia. Ta sama kwota może wystarczyć na dostatnie życie w jednym kraju, gdzie indziej natomiast ledwie wystarcza na pokrycie elementarnych potrzeb. Po trzecie, PKB nie rozróżnia wydatków wspierających dobrostan od tych, które go niszczą (np. z medycznego punktu widzenia). Z punktu widzenia PKB każda transakcja finansowa, np. zakup papierosów, ma pozytywny wpływ na dobrostan jednostki. Jedną z odpowiedzi na te i inne braki automatycznego łączenia PKB z dobrostanem była koncepcja Wskaźnika Prawdziwego Postępu (*Genuine Progress Indicator – GPI*), która odróżnia wydatki negatywne od pozytywnych (Hamilton, 1998), czy też Wskaźnik Rozwoju Społecznego (*Human Development Index – HDI*) (Lai, 2000), który obok PKB uwzględnia poziom analfabetyzmu oraz średnią długość życia obywateli państw, o których dobrostanie mówimy (UNDP, 2003).

Jeszcze bardziej holistyczne spojrzenie na dobrostan zaproponował A. Sen (1985) w *koncepcji możliwości (concept of capabilities)*, która uwzględnia

czynniki natury ekonomicznej, społecznej i politycznej. Dobrostan jednostki składa się tu z trzech sfer: funkcjonowania, możliwości i sprawczości.

Należy także podkreślić, że ekonomia jest *żywą nauką* – także w odniesieniu do dobrostanu perspektywa ekonomiczna jest zdecydowanie bogatsza i bardziej złożona niż ta pierwotnie kojarzona z bogactwem. Przykładowo, na gruncie nauk ekonomicznych, zrodziły się są także badania, które podważają pierwotne założenie jakoby więcej pieniędzy = większy dobrostan, zarówno jednostek, jak i społeczeństw (Gardner, Oswald, 2007, s. 3).

PERSPEKTYWA EKONOMICZNA A DOBROSTAN W SPOŁECZNOŚCIACH RECEPCYJNYCH TURYSTYKI

Ekonomiczne koncepcje dobrostanu są powszechnie stosowane w badaniach rentowności sektora turystyki w skali globalnej i regionalnej oraz w badaniach popytu na rynkach źródłowych. Przykładem są badania najważniejszych organizacji odpowiedzialnych za rozwój turystyki na świecie, takich jak UNTWO czy WTTC. Bardzo ważne jest jednak rozróżnienie, czy mówimy o dobrostanie społeczeństw, czy jednostek (McGregor, Pouw, 2017). W przypadku turystyki różnice w odniesieniu do dobrobytu zbiorowego (państwa) i indywidualnego są bardzo znaczące (Pratt i in., 2016). W wielu destynacjach turystycznych wzrost rozwoju gospodarczego, nie idzie w parze ze wzrostem poziomu życia rdzennej ludności (Scheyvens i Momsen, 2008). Co więcej – niektóre państwa osiągające bardzo wysoki poziom PKB z turystyki borykają się z wysokim poziomem ubóstwa. Badania przeprowadzone przez M.S. Alam i S.R. Paramati (2016) w 49 państwach rozwijających się, obaliły nawet – w dłuższej perspektywie – występowanie *aksjomatu* krzywej Kuzneca. Na podstawie analizy porównawczej PKB 49 krajów rozwijających się w latach 1991-2012 Alam i Paramati (2016) wykazali, że wzrost PKB prowadził do wzbogacenia się całego społeczeństwa, wyłącznie na krótką metę. W dłuższej perspektywie skutek był wręcz odwrotny – turystyka przyczyniła się do gwałtownego obniżenia poziomu życia wielu grup społecznych i pogłębienia dysproporcji społecznych. Dysfunkcje *wycieku korzyści* oraz wzrostu nierówności społecznych dotyczą zwłaszcza krajów rozwijających się.

Warte podkreślenia jest też, że proces ten zachodzi także – a, zdaniem wielu autorów – przede wszystkim – w luksusowych destynacjach turystycznych, takich jak np. Malediwy, Mauritius czy Fidżi (Scheyvens i Momsen, 2008).

Jednym z podawanych powodów jest fakt, że międzynarodowa turystyka konwencjonalna/masowa, z krajów bogatych zwykle korzysta z obiektów, które są odpowiednie dla (zamożnych) turystów. Wymaga to wysokiego poziomu inwestycji w infrastrukturę. Ze względu na brak kapitału własnego, rządy wielu państw sięgają po kapitał zewnętrzny, niejako automatycznie cedując znaczną część zysków na państwa, które ten kapitał włożyły. *Przy okazji* pozbawiają się też wpływu na charakter turystyki. Państwa ubogie, acz bogate w walory są zatem eksplorowane przez państwa posiadające odpowiedni kapitał, podobnie jak w przeszłości eksploatowane były kolonie. Nie dziwi zatem, że już na początku tysiąclecia turystyka określana była mianem „neokolonializmu” (Akama, 2004; Hall i Tucker, 2004). W ostatnich latach proces ten przybrał na sile (Tucker, 2019). Nie jest tajemnicą, że podażą usług turystycznych zarządza wyłącznie kilka międzynarodowych korporacji. Wielcy touroperatorzy interesują się także branżą pamiątkarską, tworząc własne centra handlowe, a nawet monopolizując rynek pamiątkarski. Problem ten sygnalizował już w latach 2000 w odniesieniu do turystyki w Turcji (Tosun, 2001). Obok państw inwestorów, beneficjentami są państwa wysyłające turystów oraz państwa, w których zarejestrowane są korporacje organizujące wyjazd (Akama, 2004; Scheyvens, 2007; Alam i Paramati, 2016; Scheyvens i Momsen, 2008; Tucker, 2019). Małym i średnim przedsiębiorstwom bardzo trudno jest konkurować z ogromnym kapitałem zagranicznym, zwłaszcza że wielcy gracze często uciekają się do praktyk dumpingowych.

Dysfunkcje gospodarcze mogą objawiać się także na inne sposoby. Nawet jeśli zysk z turystyki, nie *wycieka* poza państwo przyjmujące, korzyści mogą czerpać jedynie mieszkańcy określonych regionów, co skutkuje nierównomiernym wzrostem gospodarczym całego kraju (Tosun i in. 2023) lub nieliczne uprzywilejowane grupy, co prowadzi do pogłębiania się dysproporcji społecznych (Alam i Paramati, 2016; Figueroa, Rotarou, 2016; Tosun i in. 2023). Wszystkie wymienione dysfunkcje mogą występować jednocześnie (Gumbo, 2022; Tosun i in. 2023).

DOBROSTAN W NAUKACH SPOŁECZNYCH

Nauki społeczne, podobnie jak nauki ekonomiczne odróżniają pojęcie dobrostanu społeczeństwa od dobrostanu jednostki. Jedną z propozycji pomiaru dobrostanu społeczeństwa jest indeks jakości życia (QoL) stworzony już w latach 90-tych przez E. Dienera (1995). Pomiar QoL oparty jest na 45 wartościach, zgrupowanych wokół 7 obszarów (autonomia intelektualna, autonomia afektywna, poczucie skuteczności, harmonia, hierarchia, konserwatyzm i zaangażowanie egalitarne). QoL przygotowany został w wersji podstawowej dostosowanej do pomiaru dobrostanu w krajach rozwijających się; oraz w wersji zaawansowanej, która miała mieć zastosowanie w badaniu dobrostanu obywateli bogatych państw rozwiniętych. Pomimo uwzględnienia bardzo szerokiego spektrum wskaźników, wadą QoL jest jednak nie uwzględnienie wskaźników subiektywnych – tego, co ludzie sami myślą o swoim życiu.

Dużym uznaniem cieszyła się też koncepcja *social indicators* (SI) zaproponowana przez Cummins i in. (2003). Szeroko zakrojone badania w oparciu o SI zostały przeprowadzone w Australii, jednak ideą przewodnią było stworzenie zestawu wskaźników, które można by zastosować dla całego świata, niezależnie od różnic ekonomicznych i kulturowych. W praktyce, w odniesieniu do konkretnych państw i społeczeństw, niezwykle trudno jest wskazać konkretne wskaźniki, a tym bardziej przypisać im określoną wartość.

Liczne badania w ramach nauk społecznych wskazują równocześnie, że niski lub wysoki dobrostan, określony na podstawie obiektywnych miar, rzadko pokrywa się z osądem samych zainteresowanych na ten temat, a zatem z dobrostanem subiektywnym (*subjective well-being* – SWB) (Diener, i Sim, 2024; Lomas, 2024; Thomson, i in., 2023). W odniesieniu do samego SWB wyróżniane są najogólniej trzy perspektywy (Brock, 1993; Diener i Suh, 1996). Pierwsza podkreśla wrodzone predyspozycje do bycia szczęśliwym (ocenę, czy szklanka jest do połowy pełna czy do połowy pusta). Koncentruje się na cechach indywidualnych. Przykładowo, w tym samym kontekście materialnym i kulturowym, coś, co poprawia dobrostan jednej osoby, kogoś innego może unieszczęśliwić (np. cięża). W drugiej perspektywie bierze się pod uwagę wyłącznie twierdzenia zgłaszane przez samych zainteresowanych. Jeśli ktoś uważa, że jest szczęśliwy, tak właśnie należy przyjąć, niezależnie od tego, na co wskazują

czynniki obiektywne (np. utrata pracy) (Land, 1996). Trzecia perspektywa łączy dobrostan z (określonymi) normami kulturowymi i religijnymi. Tłumaczy to, dlaczego, np. poświęcenie własnego dobra na rzecz innych może być postrzegane jako dające szczęście (Diener i Suh, 1996; Loverdige i in. 2024).

W badaniach SWB istotne jest pytanie, jakie czynniki zewnętrzne wpływają na taką a nie inną ocenę indywidualną? Czy ważniejszy jest dobrobyt (konceptje hedoniczne), czy realizacja indywidualnego potencjału, dobre relacje społeczne, zaangażowanie w sprawy świata (konceptje eudaimoniczne) (Waterman 1993; Deci i Ryan 2008; Su i in. 2020)? Przykładowo wielowymiarowy model dobrostanu (Ryff, Keyes, 1995) przemawia za znaczącym pozytywnym wpływem działań prospołecznych. Mowa tu o sześciu wymaganiach, które muszą zostać spełnione, aby jednostki mogły odczuwać wysoki dobrostan subiektywny. Są to: cel w życiu, poczucie skuteczności podejmowanych działań, samoakceptacja, rozwój osobisty, autonomia oraz pozytywne relacje z innymi.

Z kolei Ryan i Deci (2000) w teorii samostanowienia (*Self Determination Theory* – SDT) uwzględnili czynniki afektywne i czynniki zewnętrzne, które mogą motywować lub – demotywować – jednostkę. Zdarzenia zewnętrzne prowadzą do wyższej lub niższej motywacji wewnętrznej. W rezultacie czynniki zewnętrzne i wewnętrzne są silnie ze sobą powiązane. W SDT wymienione są trzy kluczowe potrzeby każdej jednostki: *kompetencje*, *autonomię* i *relacje międzyludzkie*. Brak możliwości zaspokojenia którejsz z tych potrzeb prowadzi do załamania dobrostanu (ill-being), a nawet do patologii.

Zdaniem socjologa E. Allardta (1993) dobrostan jednostki zależy natomiast od zaspokojenia potrzeby *posiadania*, *miłości* i *bycia*. Składową *bycia* jest *działanie*. W późniejszej literaturze (Tuula, Tuuli, 2015) postrzegają *działanie* jako czwarty, niezależny filar teorii opartej na potrzebach.

Zewnętrzne i wewnętrzne czynniki wpływające na dobrostan człowieka są również omówione w teorii Homeostazy Subiektywnego Dobrostanu R.A. Cumminsa i H. Nistico (2002). Homeostazę można zilustrować, zadając pytanie: *Jak bardzo jesteś zadowolony ze swojego życia jako całości?* Osoba udzielająca odpowiedzi porównuje się do innych (np. pod względem bogactwa, pozycji społecznej, życia osobistego), aby stwierdzić, czy czuje się lepiej, czy gorzej.

Również badania W. Janickiego i A. Dłużewskiej (2022) dotyczące wpływu wiedzy o tym, jak żyją inni, na własne poczucie szczęścia potwierdziły, że skala porównawcza jest czynnikiem determinującym dobrostan subiektywny. Na podstawie analizy związku między obiektywnymi wskaźnikami WB–SWB w 146 krajach, w których w latach 2005–2017 prowadzono badania dotyczące satysfakcji z życia (*Self reported life satisfaction* – SRLS) wykazali oni, że *Istnieje silny związek pomiędzy HDI i SRLS w skali globalnej, a także w podgrupach krajów wysoko i średnio rozwiniętych. Połączenia tego brakuje jednak w krajach słabo rozwiniętych. A zatem, rozdzźwięk pomiędzy obiektywną i subiektywnie postrzeganą zmianą sytuacji, czyli poprawą standardów życia, nie przekłada się na wzrost satysfakcji z życia.* (Janicki, Dłużewska, 2022, s.1).

PERSPEKTYWA SPOŁECZNA A DOBROSTAN W SPOŁECZNOŚCIACH RECEPCYJNYCH TURYSTYKI

Perspektywa hedonistyczna, gdzie korzyści finansowe, zwłaszcza indywidualne (dokonujące się np. dzięki zatrudnieniu w turystyce) są postrzegane jako czynnik jednoznacznie wpływający na poprawę dobrostanu, w tym dobrostanu subiektywnego, jest najbliższa perspektywie ekonomicznej (Sitek, 2006).

Wskazane byłoby jednak postawienie pytania, czy poprawienie sytuacji materialnej *bezdiskusyjnie* wpływa na podniesienie SWB w społecznościach recepcyjnych? Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na prace ekonomisty R. Easterlina (1995), który jako pierwszy zbadał związek między wskaźnikami ekonomicznymi a SWB. Wyniki badań wykazały, że:

- w obrębie tej samej społeczności SWB bogatych był wyższy niż biednych, ale,
- obywatele społeczeństw zamożnych nie wykazywali wyższego SWB niż obywatele krajów biednych. Co więcej,
- kiedy państwa zwiększają swoje bogactwo, nie powoduje to wcale poprawy SWB jego mieszkańców.

Easterlin wyjaśnia te wyniki porównaniami społecznymi i korektą hedonizmu.

Inne badania prowadzone na Uniwersytecie Bath w grupie *Wellbeing in Developing Countries* (WeD), dotyczące dobrostanu w krajach rozwijających się pokazały, że obywatele najbiedniejszych państw świata, mają wyższy SWB niż obywatele większości zamożnych krajów rozwiniętych (Copestake, Campfield, 2009; White, 2009). Na podobny wynik wskazuje aktualne badanie Blanchflower i Bryson (2024), czy też *World Happiness Report* (Helliwell i in. 2023). Wyniki te można by wytłumaczyć, niskim poziomem wiedzy i aspiracji obywateli ubogich państw (org. *capacity to aspire*) (Appadurai, 2004), zdaniem autorki byłoby to jednak zbyt dużym uproszczeniem.

Podkreślić trzeba również, że określanie tego, co powinno wliczać się do subiektywnego dobrostanu zdominowane zostało przez perspektywę zachodnią, która wielokrotnie nie sprawdza się w innym kontekście religijnym i kulturowym. Jak zauważyli badacze WeD, największe rozbieżności istnieją pomiędzy krajami rozwiniętymi, gdzie status materialny ma znaczenie pierwszorzędne, a krajami rozwijającymi się, gdzie *dobre życie* rozumiane jest jako szczęście rodzinne, wiara i szacunek społeczny (Copestake, Campfield, 2009; White 2009). Schematy funkcjonowania dobrostanu są odwrotne:

1. dobry status materialny (wskaźnik obiektywny) → wysoki dobrostan subiektywny (charakterystyczne dla społeczeństw zachodnich)
2. dobre postępowanie (wskaźnik subiektywny) → wysoki dobrostan subiektywny (charakterystyczne dla krajów rozwijających się).

Odmienne schematy mają zasadniczy wpływ na postrzeganie zachowania turystów w społeczności recepcyjnej, a zatem na potencjalne ryzyko obniżenia SWB na skutek obserwacji (niemoralnego) postępowania turystów. Literatura przedmiotu, od bardzo dawna opisuje wpływ dysfunkcyjnych (a czasem po prostu nie przystających do lokalnych zwyczajów) zachowań turystów na negatywne zmiany w społeczności recepcyjnej. Przykładowo R. Peake już w 1989 roku podnosił problem rozwarstwienia się społeczności Waswahili w Kenii na grupy starszyny, playboyów (chcących przeżyć całe życie jak turysta na wakacjach), hustlerów (naganiaczy, drobnych przestępców), oraz radykalistów religijnych oskarżających turystów za wszelkie zło i demoralizację. Z kolei badania A. Dłużewskiej (2009) dotyczące dysfunkcji turystycznych w krajach islamu, wykazały, że najgorzej postrzeganą grupą w Turcji i Tunezji byli turyści z Niemiec, pomimo iż podobnie

negatywne zachowania przejawiali tam turyści z Europy wschodniej. Przyczyną skrajnie negatywnego odbioru był zaawansowany wiek tych pierwszych.

Jak już wspomniano, na ocenę własnego dobrostanu wpływa też (wyimaginowany) dystans własny do poziomu społecznego/globalnego, w którym uczestniczymy (Appadurai, 2004; Cummins, Nistico, 2002; Janicki, Dłużewska, 2022). Dla turysty rezultat jest przeważnie pozytywny – poprzez fakt podróżowania może on poprawić samoocenę oraz prestiż we własnym środowisku. Dla społeczności lokalnych skutek jest często zgoła odwrotny, zwłaszcza w destynacjach o niskim PKB. Po pierwsze, obecność turystów radykalnie zmienia punkt odniesienia do porównań. Mieszkańcy regionów turystycznych porównują się nie tylko do osób z własnej społeczności, ale odnoszą swoją sytuację do sytuacji turystów z zamożnych krajów. W rezultacie czują się znacznie gorzej (biedniej), nawet jeśli ich obiektywny poziom życia wzrasta dzięki dochodom z turystyki. Oddziaływanie turystyki jest też silniejsze niż np. mass mediów. Potwierdzają to np. wyniki badań S. Pratta i in. (2016) dotyczące szczęścia mieszkańców Fidżi, które wykazały, że mieszkańcy obszarów turystycznych okazali się być znacznie mniej szczęśliwi niż mieszkańcy obszarów nieturystycznych, pomimo większego ubóstwa tych ostatnich. Dostęp do mass mediów mieli oczywiście jedni i drudzy.

Mówiąc od SWB społeczności recepcyjnych, nie można też zapomnieć o perspektywie eudaimonicznej, w której jedną z fundamentalnych składowych dobrostanu jest możliwość działania oraz poczucie wpływu na to, co dzieje się wokół nas. W wielu destynacjach rozwój turystyki prowadzi do załamania tych wartości. Przykładem może, konieczność rezygnacji z dotychczas wykonywanego zawodu (bo w nowej – turystycznej – rzeczywistości rynkowej nie ma on już racji bytu), brak możliwości znalezienia zatrudnienia w nowo powstałych obiektach hotelarskich (bo zatrudnienie znajdują tam słabiej opłacani pracownicy z innych krajów/ regionów), utrudniony dostęp do dóbr i usług (związany z dużą konkurencją czy dużym wzrostem cen), utrudniony dostęp do świadczeń ekosystemowych (np. do plaż, które zostały zajęte przez hotele) itd. Wbrew pozorom problemy te nie dotyczą wyłącznie destynacji w państwach *ubogich*. Przykładem mogą być Wyspy Kanaryjskie, Ibiza, Wenecja, Dubrownik czy Barcelona, o których ostatnio *zrobiło się głośno* z uwagi na liczne protesty

mieszkańców, niechętnych turystyce. Domaganie się należnego wpływu na to, co dzieje się w *domu* jest jednym z czołowych haseł protestujących.

DYSKUSJA I WNIOSKI

Aby turystyka wywierała pozytywny wpływ na dobrostan społeczności recepcyjnych, konieczne jest uwzględnianie szerokiego spektrum koncepcji i perspektyw dotyczących mechanizmów funkcjonowania dobrostanu, w tym dobrostanu subiektywnego. Konieczne jest uwzględnienie zarówno wskaźników ekonomicznych, co wskaźników społecznych korzystających z dorobku psychologii i nauk o kulturze.

Przykładowo, z uwagi na fakt, że znaczna część destynacji turystycznych znajduje się w tzw. krajach rozwijających się, należy pamiętać o odmiennych schematach (innej kolejności) budowania dobrostanu (patrz White, 2009). Należy mieć na uwadze, że zaburzenie wartości budujących dobrostan (np. szacunek społeczny), może nieść poważne konsekwencje dla całego regionu – wliczając patologie społeczne czy radykalizm. Z uwagi na fakt, że turystyka realizowana jest w destynacjach o zróżnicowanej religii i kulturze, w badaniach nad dobrostanem, konieczne jest też uwzględnienie odmiennych determinantów kulturowych i religijnych. Ma to bardzo duże znaczenie w kreowaniu odpowiedniej polityki turystycznej konkretnych destynacji.

Istotnych wskazówek dostarczają też *capacity of aspire* (Appadurai, 2004), teoria Homeostazy Subiektywnego Dobrostanu (Cummins, Nistico, 2002), *wellbeing belt* (Janicki, Dłużewska, 2022) i inne koncepcje podkreślające duże znaczenie tego z kim się porównujemy i do czego aspirujemy w kreowaniu dobrostanu każdej jednostki. Pamiętać trzeba, że turystyka wielokrotnie zmienia ten punkt odniesienia na niekorzyść zbiorowości przyjmującej. Tłumaczy to, dlaczego pomimo obiektywnej poprawy sytuacji życiowej w wielu miejscach ludzie czują się mniej szczęśliwi. Jest to bardzo wymagające i zarazem bardzo ważne wyzwanie do którego warto się przygotować na poziomie planowania polityki turystycznej.

Bardzo ważne są tu również koncepcje eudaimoniczne, w świetle których do dobrostanu nie wystarczy np. wysoki zasiłek społeczny od państwa (bogaatego dzięki turystyce), lecz możliwość realizacji indywidualnego potencjału,

posiadanie celu w życiu, poczucie skuteczności, dobre relacje społeczne itd. Wszędzie tam, gdzie miejscowa ludność nie znajduje zatrudnienia w sektorze turystycznym (a chciałaby), nie ma wpływu na charakter ani skalę turystyki, czy też w jakiś sposób zostaje pozbawiona dostępu do własnych dóbr, jej dobrostan jest mocno naruszony. Na duże znaczenie czynnika sprawczości zwracano też uwagę na gruncie nauk ekonomicznych począwszy od *koncepcji możliwości* (Sena, 1985). W planowaniu turystycznym, perspektywie eudiamonicznej bardzo bliska jest koncepcja turystyki opartej o społeczności lokalne (org. *community based tourism*), w której to właśnie społeczności lokalne odgrywają pierwszoplanową rolę (zob. np. Giampiccoli, Saayman, 2018; Giampiccoli i in., 2021).

Jak już wspomniano, w badaniach dotyczących wpływu turystyki na gospodarkę świata i państw najczęściej przyjmowana jest perspektywa ekonomiczna. Warto zatem w tym miejscu zwrócić uwagę na dosyć częste błędy & niedopowiedzenia (zwłaszcza na szczeblu administracyjnym), które rzutują na mylne interpretacje tego, jak turystyka wpływa na dobrostan. Powszechnymi błędami są np.:

- koncentrowanie się na *liczbach* w skali globalnej (umykają wtedy takie problemy jak wycieki korzyści z destynacji przyjmujących);
- koncentrowanie się na dobrostanie społeczeństw, nie jednostek.

Katastrofalnym w skutkach błędem było niegdysiejsze utożsamianie sukcesu z wysoką liczbą turystów (nie przychodów). Myślenie takie widoczne było (a wielu przypadkach niestety nadal jest) w strategiach rozwoju turystyki wielu krajów. Znanym dziś tego efektem jest problem overtourismu występujący w wielu atrakcyjnych destynacjach turystycznych. Co gorsza dzieje się to często przy braku wymiernych, ekonomicznych korzyści dla tych destynacji. W badaniach wpływu turystyki na dobrostan więcej miejsca należałoby też poświęcić analizom charakteru dystrybucji korzyści w aspekcie regionalnym i społecznym, analizom wpływu turystyki na redukcję ubóstwa itd. Zdecydowania pomocna byłaby tu perspektywa hedoniczna, która odnosi dobrostan do jednostek, nie całych społeczeństw.

REFERENCES

- Akama, J. S. (2004). Neo-colonialism, dependency and external control of Africa's tourism industry. *Akama JS Tourism and postcolonialism: Contested discourses, identities and representations*. London: Routledge, 140-152.
- Alam, M. S., & Paramati, S. R. (2016). The impact of tourism on income inequality in developing economies: Does Kuznets curve hypothesis exist?. *Annals of Tourism Research*, 61, 111-126.
- Allardt, E. (1993). Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research. In M. Nussbaum, & A. Sen (Eds.), *The Quality of Life* (pp. 88-94). Oxford: Clarendon.
- Appadurai, A. 2004. The capacity to aspire.: Culture and the term of recognition. In V. Rao, & M. Walton (Eds.), *Cultural politics in a global age. Uncertainty, solidarity and innovation* (pp. 29-35). Oxford: Oneworld Publications.
- Blanchflower, D. G., & Bryson, A. (2024). Wellbeing rankings. *Social Indicators Research*, 171(2), 513-565.
- Brock, D. (1993). Quality of life in health care and medical ethics. In M. Nussbaum, & A. Sen (Eds.), *The quality of life* (pp. 95-132). Oxford: Clarendon Press.
- Copstake, J., & Campfield, L. (2009). Measuring subjective wellbeing in Bangladesh, Ethiopia, Peru and Thailand using a personal life goal satisfaction approach. *WeD Working Paper* 09/45.
- Cummins, R. A., & Nistico, H. (2002). Maintaining life satisfaction: The role of positive cognitive bias. *Journal of Happiness Studies*, 3 (1), 37-69.
- Cummins, R. A., Eckersley, R., Pallant, J., Van Vugt, J., & Misajon, R. (2003). Developing a national index of subjective wellbeing: The Australian Unity Wellbeing Index. *Social Indicators Research*, 64 (2), 159-190.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Hedonia, eudaimonia, and well-being: An introduction. *Journal of happiness studies*, 9, 1-11.
- Diener, E. (1995). A value based index for measuring national quality of life. *Social Indicators Research*, 36 (2), 107-127.
- Diener, E., & Suh, E. M. (1996). Measuring quality of life: Economic, social and subjective indicators. *Social Indicators Research*, 40(1), 189-216.
- Diener, E., & Sim, J. H. (2024). Happiness/Subjective Well-Being. *Emotion Theory: The Routledge Comprehensive Guide: Volume II: Theories of Specific Emotions and Major Theoretical Challenges*.
- Dłużewska, A. (2009), *Spoleczno-kulturowe dysfunkcje turystyczne w krajach islamu*, WUW, p. 294.
- Dłużewska, A. M. (2019). Well-being versus sustainable development in tourism—The host perspective. *Sustainable Development*, 27(3), 512-522.
- Dłużewska, A. (2023). Well-being w turystyce – ramy pojęciowe. *Annales UMCS, B*, 78, 59-76.

- Easterlin, R. (1995). Will raising the incomes of all increase the happiness of all? *Journal of Economic Behavior and Organization* 27, 35–47.
- Eckersley, R. (1998). Perspectives on progress: economic growth, quality of life and ecological sustainability. In R. Eckersley (Ed.), *Measuring progress: Is life getting better?* (3–34). Melbourne: CSIRO Publishing.
- Gardner, J., & Oswald, A. J. (2007). Money and mental wellbeing: A longitudinal study of medium-sized lottery wins. *Journal of Health Economics*, 26 (1), 49–60.
- Giampiccoli, A. & Saayman, M. (2018). Community-based tourism development model and community participation. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 7 (4), 1-27.
- Giampiccoli, A., Dłużewska, A., & Mnguni, E. M. (2022). Host population well-being through community-based tourism and local control: Issues and ways forward. *Sustainability*, 14 (7), 4372.
- Gumbo, B. G. (2022). The negative impacts of tourism in Africa: The case of Botswana. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 11 (2), 1750-1764.
- Figueroa B, E., & Rotarou, E. S. (2016). Sustainable development or eco-collapse: Lessons for tourism and development from Easter Island. *Sustainability*, 8(11), 1093.
- Gibson, C. (2010). Geographies of tourism:(un) ethical encounters. *Progress in Human Geography*, 34 (4), 521-527.
- Hall, M.C., & Tucker, H. (Eds.). (2004). *Tourism and postcolonialism: Contested discourses, identities and representations*. Routledge.
- Hamilton, C. (1998). Measuring changes in economic welfare: The genuine progress indicator for Australia. In R. Eckersley (Ed.), *Measuring progress: Is life getting better?* (pp. 69–92). Melbourne: CSIRO Publishing.
- Helliwell, J. F., Huang, H., Norton, M., Goff, L., & Wang, S. (2023). World happiness, trust and social connections in times of crisis. *World happiness report*.
- Helne, T., & Hirvilammi, T. (2015). Wellbeing and sustainability: A relational approach. *Sustainable Development*, 23, 167–175.
- Janicki, W., & Dłużewska, A. (2022). Subjectively felt and objectively measured: Wellbeing in the context of globalization. *Applied Psychology: Health and Well-Being*. 1–19.
- Knight, K. W., & Rosa, E. A. (2011). The environmental efficiency of wellbeing: A cross-national analysis. *Social Science Research*, 40 (3), 931–949
- Lai, D. (2000), Temporal analysis of human development indicators: Principal components approach. *Social Indicators Research*, 51(3), 331–366. <https://doi.org/10.1023/A:1007065804509>
- Land, K. C. (1996). Social indicators and the quality of life: Where do we stand in the mid-1990s? *SINET*, 45, 5–8.
- Lomas, T. (2024). Exploring associations between income and wellbeing: New global insights from the Gallup World Poll. *The Journal of Positive Psychology*, 19 (4), 629-646.

- Loveridge, R., Sallu, S. M., Peshu, I. J., & Marshall, A. R. (2020). Measuring human wellbeing: A protocol for selecting local indicators. *Environmental Science & Policy*, 114, 461-469.
- McGregor, J. A., & Pouw, N. (2017). Towards an economics of well-being. *Cambridge Journal of Economics*, 41 (4), 1123-1142.
- Millenium Ecosystem Assessment (2003). *Ecosystems and human wellbeing: A framework for assessment*. Washington, DC: Island Press.
- Peake, R. (1989). Swahili stratification and tourism in Malindi Old Town, Kenya. *Africa*, 59(2), 209–220. <https://doi.org/10.2307/1160489>
- Pratt, S., McCabe, S., & Movono, A. (2016). Gross happiness of a 'tourism' village in Fiji. *Journal of Destination Marketing & Management*, 5 (1), 26-35.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55 (1), 68–78.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52 (1), 141–166.
- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69 (4), 719–727.
- Scheyvens, R. (2007). Exploring the tourism poverty nexus. *Current Issues in Tourism* 10: 231-254.
- Scheyvens, R., & Momsen, J. H. (2008). Tourism and poverty reduction: Issues for small island states. *Tourism Geographies*, 10 (1), 22-41.
- Sen, A. (1985). Well-being, agency and freedom: The Dewey lectures 1984. *The Journal of Philosophy*, 82(4), 169–221. <https://doi.org/10.2307/2026184>
- Sitek, M. (2006). Zrównoważona turystyka – bezpieczna turystyka. Prawne i ekonomiczne instrumenty przeciwdziałania zagrożeniom dla lokalnych społeczności rozwojem sektora turystycznego w zakresie dewastacji środowiska naturalnego. W: *Journal of Modern Sciens*, 1/3/2006, s. 111-123. Józefów, Wydawnictwo WSGE.
- Su, L., Tang, B., & Nawijn, J. (2020). Eudaimonic and hedonic well-being pattern changes: Intensity and activity. *Annals of Tourism Research*, 84, 103008.
- Thomson, R. M., Igelström, E., Purba, A. K., Shimonovich, M., Thomson, H., McCartney, G., ... & Katikireddi, S. V. (2022). How do income changes impact on mental health and wellbeing for working-age adults? A systematic review and meta-analysis. *The Lancet Public Health*, 7(6), e515-e528.
- Tosun, C. (2001). Challenges of sustainable tourism development process in the developing world: The case of Turkey. *Tourism Management*, 22 (3), 285–299.
- Tosun, C., Çalışkan, C., Şahin, S. Z., & Dedeoğlu, B. B. (2023). A critical perspective on tourism employment. *Current Issues in Tourism*, 26 (1), 70-90.
- Tucker, H. (2019). Colonialism and its tourism legacies. *Handbook of globalisation and tourism*, 90-99.
- Tuula, H., & Tuuli, H. (2015). Wellbeing and sustainability: A relational approach. *Sustainable Development*, 23 (3), 167–175.

- UNDP (2003). *Human development report 2003: Millennium development goals: A compact among nations to end human poverty*. New York, USA: UNDP.
- UNWTO & UNDP, 2023, *Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030, Highlights*.
- Waterman, A. S. (1993). Two conceptions of happiness: Contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64 (4), 678–691.
- Wilson, J. (1972). The industrial process and the quality of life. In G. J. Stober, & D. Schumacher (Eds.), *Technology assessment and quality of life*. Proceedings of the 4th General Conference of SAINT (pp. 131–146). Salzburg, Austria: Elsevier.
- White, S. (2009). *Analysing wellbeing: A framework for development practice*. WeD Working Paper 09/44.